

Atmesti ar „pataisyti“ kapitalizmą? Socialinio teisingumo svarba krizės akivaizdoje

ARVYDAS GUOGIS

Viešojo administravimo katedra, Politikos ir vadybos fakultetas, Mykolo Romerio universitetas, Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
El. paštas: vak@mruni.eu; arvydasg@mruni.eu

Straipsnyje apžvelgiamas pastarųjų dešimtmečių Vakarų pasaulio posūkis į liberalaus kapitalizmo vertybes, kai jame labai išaugo privatizacijos, liberalizacijos, globalizacijos ir Naujosios viešosios vadybos reikšmė. Su anglosaksų kraštais šia prasme gerokai supanašėjo tokie specifiniai pasaulio regionai kaip Šiaurės Europos šalys, Lotynų Amerika, Rytų ir Pietų Azija. Daugelis Rytų Europos valstybių, atsikračiusios totalitarinių režimų, faktiškai be kompromisų pasirinko Vakarų liberalaus kapitalizmo kelią, nors joms ir gerokai trukdė komunizmo palikimas, korupcija ir klientelizmas. Tačiau ne visi sutiko su tokia ekonominės-socialinės paradigmos kaita. Vakarų pasaulyje formavosi intelektualūs sistemos kritikai, atstovaujantys šiuolaikinėms ekonominėms, politinėms, socialinėms ir kultūrinėms-filosofinėms teorijoms. 2008–2009 m. ekonominė krizė iškėlė ir radikalių kapitalizmo kritikų, tokių kaip italų kairiųjų sociologas Franco Berardi (Bifo), kuris šiuolaikinę ekonominę sistemą laiko mirusia ir tik dirbtinai stimuliuojama. Tikrosios žmogaus vertybės, pagal F. Berardi, turi būti ne ekonominis vartojimas ir alinantis darbas tenkinant vis didesnius poreikius, o dvasinės ir emocinės vertybės, žmogaus psichinę energiją nukreipiančios į autonomiškus nuo kapitalizmo gyvenimo džiaugsmo dalykus. F. Berardi žmogaus autonomiją priešpriešina visai šiuolaikinei nualintai ir išsikvėpusiai kapitalizmo sistemai, kuri, jo manymu, nebeturi galimybių plėstis.

Straipsnyje keliamas kapitalizmo atmetimo klausimas, autoriaus nuomone, nėra pats tiksliausias, nes šiuolaikinį kapitalizmą galima „pataisyti“ suteikus jam daugiau socialinio teisingumo atspalvių. Didžiausią šiuolaikinę problemą autorius įžvelgia visuomenės pasidalijime į „laimėtojus“ ir „pralaimėtojus“, praradusius tarpusavio ryšius. Kapitalizmas gimdo ne tik globalizaciją, naudingą „laimėtojams“, bet ir antipodą – globalizaciją, kuri daugelį gyventojų savotiškai įkalina geografiškai apribotuose socialiniuose „getuose“ dėl pajamų, išsimokslinimo, kompetencijos, amžiaus skirtumų, ligos ir neįgalumo. Sistemose efektyvumo kriterijumi, be jau žinomos 3 E koncepcijos, turi būti ir ketvirtasis E (*equity* – socialinis teisingumas), kai pirmiausia reikia atsižvelgti į marginalinių grupių problemas. Siekiant socialinio teisingumo Lietuvoje būtini nauji socialinių mokslų tyrimai, tokie kaip „tyrimas dalyvaujant“ ir „sugretinimo“ tyrimas. Būtina tobulinti ir viešojo administravimo, pirmiausia – socialinio administravimo, metodus siekiant socialinės reintegracijos efektyvumo, taip pat sumažinti viešojo administravimo „transakcinius kaštus“ ir „asimetrinę informaciją“. Tam turi būti panaudoti ne tik Lietuvoje jau žinomi Naujosios viešosios vadybos metodai, tokie kaip „kokybės vadyba“ ar klientų patenkinimo tyrimai, bet ir mažiau žinomi „globalaus biudžeto“ sudarymo ar prioritetinio planavimo metodai. Naujoji viešoji vadyba (*New Public Management*) turi būti papildyta arba kartais ir pakeista Naujojo viešojo valdymo (*New Governance*) vertybėmis, kai ekonominis išskaičiavimas papildomas arba pakeičiamas pilietiniu dalyvavimu, demokratija, aktyvia nevyriausybine veikla, socialinės atskirties mažinimu, skaidrumu ir korupcijos naikinimu.

Raktažodžiai: liberalizacija, kapitalizmas, krizė, socialinis teisingumas, nauji socialinių tyrimų metodai, nauji socialinio administravimo metodai

ĮVADAS

Per pastaruosius 20–30 metų kapitalistinė sistema, perėmusi liberalizacijos, globalizacijos, privatizacijos ir Naujosios viešosios vadybos vertybes, gerokai padidino savo BVP rodiklius ir išsiplėtė geografiškai, tačiau 2008–2010 m. krizė atskleidė šiuolaikinio kapitalizmo ekonomines, socialines ir kultūrinės ribas. Dar kilimo metais daugiausia Vakarų pasaulyje radosi „ekonomizuotos paradigmos“ kritikų, tačiau krizės sąlygomis jie tapo aktyvesni ir aštresni, pvz., italų kairysis sociologas Franco Berardi (Bifo) siūlo susidėvėjusiai kapitalizmo sistemai alternatyvų žmogaus autonomijos kelią. Kaip ten bebūtų, net pakilimo laikotarpiu kapitalizmas ne tik kad neišsprendė, bet dar ir pagilino socialines problemas, ypač socialinės atskirties formavimąsi. Ar be F. Berardi siūlomo kapitalizmo atmetimo egzistuoja sistemos ištaisymo ir patobulinimo keliai? Autoriaus nuomone, jie egzistuoja, jeigu atsižvelgsime į didesnio socialinio teisingumo ir socialinės reintegracijos įgyvendinimo svarbą. Socialiniam teisingumui ir socialinei reintegracijai pasiekti autorius siūlo naujoviškesnius socialinių mokslų tyrimų ir socialinio administravimo metodus.

KAPITALIZMO KILIMAS, KRIZĖ IR RADIKALI ŠIUOLAIKINĖ KRITIKA

Apie globalizaciją ir liberalizaciją pasaulyje plačiau pradėta kalbėti tik paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, nes pokario laikotarpis iš esmės tilpo į kitokią socialinę-ekonominę paradigmą – į visuotinę Gerovės valstybę. Dabar Vakarų politologai ir ypač sociologai mėgsta pajuokauti, kad praėjusio amžiaus 7–8-asis dešimtmečiai buvo Vakarų valstybių „aukso amžius“, vėliau gyvenome „sidabriniam“, o dabar, krizės akivaizdoje, esame gal ir „bronziniame“ amžiuje. Autoriams, teigiantiems, kad Vakarų sistema iš esmės pasikeisti negali ir įmanomas tik inkrementinis vystymasis, galima paprieštarauti: vertinant struktūrinius ir vertybinius pokyčius, kurie Vakaruose prasidėjo po 1980-ųjų ir sustiprėjo 1990-aisiais, galima teigti, kad Vakarų sistema iš esmės pasikeitė ir be revoliucinių šuolių. Išliko grėsmė Gerovės valstybei ir jos socialiniams iškovojimams (Sykes, Palier, Prior 2001: 4–5). Tokių privatizacijos, liberalizacijos ir Naujosios viešosios vadybos (*New Public Management*) įgyvendinimo mastų, kokie buvo praėjusiais dviem dešimtmečiais, Vakaruose dar nebuvo. A. Pinocheto valdomoje Čilėje 1974 m. pradėtos autoritarinės liberalizacijos reformos, 9-ajame dešimtmetyje tęsiamos Ronaldo Reagano administracijos (JAV) ir Margaret Thatcher (Jungtinė Karalystė), per dešimtmetį galingai įsisiūbavo visame Vakarų pasaulyje. Netgi Skandinavijos šalys paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje iš dalies atsitraukė nuo savo universalaus socialdemokratinio modelio, suteikdamos peno politologams pareikšti, kad pasaulyje nebeegzistuoja aiškios ribos tarp kairės ir dešinės, o Francis Fukuyama savo kapitalizmo apologetikoje teigė, kad visas pasaulis įžengė į nuosaikaus liberalaus kapitalizmo kelią, kuriam nebėra kitų alternatyvų (Fukuyama 1992). Rinkos fundamentalizmo dvasia ir praktika iš tikro labai išplėtė savo geografines ribas, nes 9-ojo dešimtmečio pradžioje ir viduryje Lotynų Amerikos šalys visiškai atitiko šią paradigmą (Riesco 2009: S27–29), o Rytų Europos šalys įžengė į ją be kompromisų. Tiek marginalizuotoje Lotynų Amerikoje, tiek socialine nelygybe „susirgusioje“ Rytų Europoje faktiškai sugriuvo (arba net nebuvo susikūrusi) kairiųjų vertybių sistema. Skirtumas tik tas, kad amžių sandūroje Lotynų Amerikoje vėl pakilo kairiosios politinės jėgos ir kairieji socialiniai judėjimai (Draibe, Riesco 2009: 335–336), o Rytų Europa šiandien ir toliau kapstosi rinkos fundamentalizmo aplinkoje, ir nesimato politinių jėgų, kurios norėtų jo atsikratyti. Nežabotos laisvosios rinkos koncepcijos ekonomikoje, postmodernizmo koncepcijos sociologijoje ir Naujosios viešosios vadybos teorijos viešajame administravime per pastaruosius dvidešimt

metų persmelkė visą sociokultūrinį Vakarų pasaulio diskursą (Pollitt 2009, Raipa 2007: 25, Smalskys 2007). Islamo fundamentalistų atakos ne tik kad neprivertė Vakarų suabejoti savo naujosiomis vertybėmis, bet, atvirkščiai, jas dar labiau sustiprino. Vakarų ir Rytų priešprieša iš Vakarų persikėlė į tokias Rytų šalis kaip Irakas ir Afganistanas. Rytų ir Pietų Azijos šalys, Kinija ir Indija, persiėmė Vakarų ekonominėmis nuostatomis ir pradėjo su jais konkuruoti tos pačios ekonominės paradigmos ribose. Nors Rytų ir Pietų Azijos šalys vis dar išlaiko savo specifinį nacionalinį kultūrinį koloritą, tačiau visuotinės ekonomizacijos ir liberalaus kapitalizmo idėjos čia greitai skynėsi kelią. Rytų Europos valstybės, atsikračiusios totalitarinių sistemų, faktiškai be kompromisų pasirinko Vakarų liberalaus kapitalizmo kelią, nors joms ir gerokai trukdė komunizmo palikimas, korupcija ir klientelizmas. Svarbu pažymėti, kad ne visi Vakaruose ir Rytuose išskėstomis rankomis sutiko finansinių ir galios centrų primetamą liberalų kapitalizmą. Iš Vakarų kritikų galima paminėti ne tik postkeinsistų ekonomikoje ir atsinaujinusią Švedijos socialdemokratų partiją, bet ir sociologinės tinklaveikos, dramaturginę, socialinio konflikto, kritinę, postmodernizmo teorijas, taip pat Naujojo viešojo valdymo (*New Governance*) teoriją ir praktiką viešajame administravime. Tinklaveikos teorija numatė demokratiškesnę šiuolaikinio tinklo visuomenę, kai naujausios technologijos ir grupinio darbo metodai pakerta hierarchinį ir įveda formalų vadovavimo stilių bei leidžia dirbti grupėmis. Dramaturginė teorija numatė ne tik „scenos“, bet ir „užkulisių“ veiklos galimybę, o „užkulisiuose“ savaime egzistuoja demokratiškesnis veikimo būdas. Socialinio konflikto teorija vietoje klasių kovos numatė ne tik „laimėtojų“ primetamą kovą, bet ir „pralaimėtojų“ pasipriešinimo galimybę. Kritinės teorijos šalininkai teigė, kad kapitalistinės žiniasklaidos masinės industrijos produktai nėra „tikrieji“ gyventojų nuomonės atspindžiai, atvirkščiai, jais yra kontroliuojama masinė sąmonė, kad gyventojams nekiltų prieštaraujančių nuomonių dėl nelygybės ir išnaudojimo (Hughes, Kroehler, Vander Zanden 1999: 16). Radikaliausiu kapitalizmo kritiku tapo postmodernizmas, kapitalistinius ženklus paskelbęs kaip fiktyvius ir iškreipiančius tikrovę, nors ją, kaip iškreiptą „kreivų veidrodžių karalystę“, ir formuojančius (Haralambos, Holborn, Heald 2000: 16, 1071–1072; Hughes, Kroehler, Vander Zanden 1999: 17–18). Naujojo viešojo valdymo (Naujosios viešosios tarnybos) teorija bei praktika viešajame administravime reiškė demokratiją, išplėtotą dalyvavimą, socialinės nelygybės ir atskirties ribojimą, aktyvią nevyriausybių organizacijų veiklą, skaidrumą, korupcijos nebuvimą ir pliuralizmą valdymo procesuose (Domarkas 2007: 12–13). Būtina pažymėti, kad šios socialinės jėgos bei teorijos spėjo susiformuoti kapitalizmui dar plečiantis ir nuolat kylant, su mažomis išimtimis, bendrajam vidaus produktui per pastaruosius 20–30 metų. Tačiau socialine prasme, socialinės nelygybės ir atskirties pažabojimo prasme, Vakarai per šiuos dešimtmečius ne tik nepasistūmėjo į priekį, bet, atvirkščiai, pagreitino įvairius marginalizacijos procesus (Gray 2002). Marginalinių sluoksnių padaugėjo ne tik išsivysčiusiose, bet ir besivystančiose šalyse. Vos ne kiekvienoje pasaulio šalyje susiformavo atskiros geografinės „nelaimės zonos“, kurios kartais jungėsi tarpusavyje. Pasaulį „aplankė“ ne tik negausūs „laimėtojai“, bet ir gausūs „pralaimėtojai“, o globalizaciją pasitiko marginalizuojanti glokalizacija, kai atskiri „pralaimėtojai“ dėl pajamų stygiaus, išsimokslinimo, darbinės kompetencijos, amžiaus skirtumų, sveikatos, neįgalumo ir kitko tapo „neįgaliaisiais“ visuomenine prasme (Bernotas, Guogis 2006: 24–28). Glokalizacija yra didžiausia globalizacijos grėsmė – ji padalija visuomenę į reikalingus ir nereikalingus asmenis, o pastarieji nedalyvauja bendroje sistemoje. Dažnai turtingųjų sluoksniai beveik nesusiduria su marginalinėmis grupėmis. Visi gyvena savo gyvenimą (Vaitkevičius 2008: 54). Tuo šiuolaikinė istorija skiriasi nuo XIX a. K. Marso *Kapitalo* laikų istorijos, kai išnaudotojams buvo būtini išnaudojamieji – vienas su kitu jie buvo glaudžiai susiję ir negalėjo išsiversti

vienas be kito. Šiais laikais, atvirkščiai: *Tu* gali būti toks nereikalingas ir nesvarbus, kad net nereikės *Tavęs* išnaudoti, t. y. *Tu* būsi niekas.

2008–2010-ieji atnešė daug permainų į laisvosios rinkos istorijos interpretaciją. Pasaulį sukretė neregėto masto ekonominė krizė, kuriai pradžią davė Amerikos bankininkų piktnaudžiavimai. Kapitalistinė ekonominė sistema susvyravo ir daug ką privertė iš naujo permąstyti tikrovę. Ar toks ekonominis modelis ir yra visuomenės tikslas ir prigimtinių teisių realizacija? Ar jį galima suderinti su aplinkosauga ir klimato kaita, ar jį galima nukreipti prieš socialinę atskirtį ir poliarizaciją, ar juo galima sutaikyti tautas ir religijas? Jeigu tikėtume italų mąstytoju F. Berardi, tai ekonomika, kaip mokslas ir praktika, yra žlugusi. Ekonomiką formuoja ne ekonominiai dėsniai ir BVP augimas, o lūkesčiai, emocijos, psichinė energija. 2009 m. rugpjūtį į Lietuvos laisvąjį universitetą skaityti paskaitos atvykęs kairysis filosofas F. Berardi mano, kad ekonominės problemos, su kuriomis šiandien susiduria pasaulis, negali būti išspręstos ekonominiais metodais: dirbtinai stimuliuojamos ekonomikos augimas sukels tik dar didesnes krizes (Berardi 2009). Kapitalizmas nebegali plėstis, nes gamtiniai planetos resursai jau beveik išnaudoti, o socialinių smegenų ištekliai visiškai išseko. F. Berardi nuomone, modernaus kapitalizmo istorija – baigta, todėl išeities iš krizės reikia ieškoti anapus privačia nuosavybe bei samdomu darbu grįstos kapitalistinės ekonomikos. F. Berardi teigia, kad reikia iš esmės keisti gyvenimo vertės bei gerovės sampratą, nes kapitalistinė paradigma, gerovę prilyginanti turimam turtui, jau nebėra universalus žmogiškosios veiklos principas. Gerovė turi būti matuojama ne turtu, o gyvenimo džiaugsmu. Būsimoje visuomenėje, kurios ekonominį pagrindą sudarys ne „kriminalinis kapitalizmas“, o „tinklo ekonomika“, bus vertinamas ne prekių vartojimo, o žmonių bendravimo džiaugsmas, ne alinantis darbas siekiant kuo daugiau uždirbti, o visapusiškai turininga ir pasitenkinimą kelianti socialinė veikla. Liberalaus kapitalizmo projektas yra ne natūralios įvykių eigos nulemtas procesas, o primestas politinis projektas, naudingas saujelei žmonių. F. Berardi įsitikinęs, kad būsimų socialinių permainų laikmečiu turi būti kvestionuojamas turto ir gerovės sutapatinimas. O ši vertybių kaita labiau susijusi ne su ekonomika, o su kultūra, psichologija ir psichoterapija (Berardi 2009).

Kad žmogus išgyventų šiuolaikinėje išnaudotojiškoje ir psichinę energiją „čiulpiančioje“ kapitalistinėje sistemoje, F. Berardi siūlo netapti visišku sistemos sraigtelium ir bent jau už darbo ribų rinktis autonomiją. Nors F. Berardi nepasakė, kad autonomijoje įgytos nuostatos turi būti perkeltos į oficialias kapitalizmo institucijas, bet peršasi loginė išvada, kad žmogaus autonomijoje susiformavusios socialinės ir kultūrinės vertybės palaipsniui persikels į oficialias institucijas ir jas pakeis iš vidaus. F. Berardi nesiūlo revoliucijos, jis nepripažįsta klasių ir jų kovos, neskiria dėmesio identiteto klausimams, bet mato įvairialypę sociokultūrinę terpę, galinčią suformuoti atsvarą vartotojiškoms kapitalizmo vertybėms.

KAPITALIZMO NEBŪTINA ATMESTI – JŲ GALIMA „IŠTAISYTI“

Straipsnio autoriaus nuomone, F. Berardi siūlomas būdas yra patrauklus kaip savotiška alternatyva šiame susvetimėjusiame pasaulyje, bet dėl kapitalistinės sistemos pasipriešinimo ir siekio „atsigaminti“ bei atsinaujinti plačiau jį įgyvendinti gali būti keblu. Individualus autonomijos būdas taip pat gali kelti grėsmę darbiniams individų pasiekimams tais atvejais, jeigu jų darbas nėra visai susvetimėjęs jų atžvilgiu. Egzistuoja daug kūrybinių darbų, pvz, kultūros, švietimo ar socialinėje srityje, kurie savaime jau yra alternatyva susvetimėjusiam ir vartotojiškam kapitalizmui. Autoriaus nuomone, šiuolaikinį kapitalizmą nebūtina atmesti, jį galima „pataisyti“ reformomis, jeigu būtų labiau akcentuojamas socialinio teisingumo siekimas. Lietuvoje ypač trūksta socialinio teisingumo (Guogis 2009: 10–11). Manytina, kad

netgi tradicinė veiklos efektyvumo schema, kuri susideda iš trijų anglišių E (*economy* – ekonomiško, *efficiency* – efektyvumo ir *effectiveness* – veiksmingumo), yra nepakankama be ketvirtosios E (*equity* – socialinio teisingumo). Socialinio teisingumo išskyrimas metodologiškai yra ypač svarbus Rytų Europai ir Lietuvai, kur reformos gerokai labiau „kentėjo“ dėl socialinio teisingumo trūkumo negu išvystytuose Vakaruose, kurie iš esmės jau po Antrojo pasaulinio karo išsprendė socialinio teisingumo klausimą. Socialinio teisingumo siekį reikia suprasti ne tik siaurai – kaip pasiektą tam tikrą pajamų lygį ar užtikrintą viešąjį saugumą, jis turi apimti ir socialinius-psichologinius dalykus, pvz., kaip darbdavys elgiasi su darbuotoju darbo vietoje ar mokytojas su mokiniu mokykloje. Galima teigti, kad ypač nehumaniškas yra socialiai neteisingas elgesys su pažeidžiamiausiais gyventojų sluoksniais, pirmiausia – marginalinių grupių atstovais. Marginalinių grupių visuomenėje priskaičiuojama iki dešimties, dar yra daug netipiškų atvejų, bet jų padėčiai pagerinti netinka bendros metodologinės ir praktinės priemonės, nes grupės yra labai skirtingos. Antai narkomanų ar bedarbių integracijos į visuomenę gerinimas iš esmės yra skirtingos problemos, nors kartais ir persipinančios. Rinkos fundamentalistai, tokie kaip Lietuvos laisvosios rinkos instituto atstovai, marginalinių grupių problemą laiko jų pačių problema ir nemato valstybės vaidmens ją išsprendžiant. Jie nepasako vieno svarbaus dalyko: norint marginalines grupes grąžinti į normalų gyvenimą, socialinės apsaugos ir socialinių darbuotojų darbo reikia kur kas daugiau, negu to reikėtų kitiems, „normaliems“, visuomenės nariams. Tam būtinas ir didesnis socialinis finansavimas. Socialinė reintegracija, tai yra „iškritusių visuomenės narių“ grąžinimas į normalų gyvenimą, turėtų būti pagrindinis efektyvios socialinės politikos Lietuvoje kriterijus. Ar Lietuvoje yra bent apskaičiuota, kiek buvusių marginalinių grupių atstovų vėl grįžo į normalų gyvenimą? Teko girdėti, kad tik vienąkart buvo paskelbta statistika apie buvusius kalinius, t. y. kad trečdalis jų laisvėje įsidarbino. O kaip dėl kitų? Statistikos departamentas nedisponuoja tokiais duomenų bazėmis, bet daug kas Vilniuje žino „Mano guru“ kavinę Vilniaus gatvėje, kurioje sėkmingai dirba savivaldybės paskatinti buvę narkomanai, žinome ir apie anoniminių alkoholikų klubų veiklą, girdėjome ir apie socialinius buvusių benamių būstus. Tik ar turime atitinkamą statistiką, kuria remdamiesi galėtume vertinti ir prognozuoti? Lietuvos socialinių tyrimų centras bei universitetai atlieka tik fragmentinius atitinkamus socialinės atskirties tyrimus, o tokį tyrimą kaip „tyrimas dalyvaujant“ Lietuvoje, atrodo, yra atlikę tik keli tyrėjai (Poviliūnas 2008a; 2008b, etc.). Neatsitiktinai šio tyrimo idėja kilo besivystančioje Brazilijoje tyrėjui Freire. Tyrimo esmė yra ta, kad tiriamieji socialinės atskirties grupės nariai žino apie juos tiriantįjį tyrėją, ir visi kartu ieško išeities iš susidariusios nepalankios grupės padėties (Guogis 2009: 10). Iš tiesų sunku sugalvoti konkretnę ir efektyvesnę marginalinės grupės padėties pagerinimo būdą už „tyrimą dalyvaujant“ (angl. *participatory research, collaborative research*), tik kas privers Lietuvos tyrėjus gyventi ir bendrauti su marginalinėmis grupėmis? Juk taip galima parasti kabineto komfortą. Ne veltui Europos Sąjungos pinigai pasiekia oro balionų klubus Lietuvoje, o socialinei atskirčiai likviduoti skirti projektai net nepradedami. Jeigu jau mes kritikuojame socialinį administravimą ir švietimą Lietuvoje, tai galime pasakyti, kad būtent jų sandūroje yra galimos esminės socialinės atskirties likvidavimo pergalės. Pvz., vadinamojo sugretinimo (*benchmarking*) metodas socialiniame administravime ir tyrimuose gali iš esmės pakeisti padėtį. Jo esmė yra ta, kad lyginant yra išskiriamos geriau dirbančios organizacijos, pvz., savivaldybių socialinės paramos skyriai, į kuriuos likę skyriai turi lygiuotis ir mokytis iš labiau pažengusiųjų. 2006 m. autoriui teko atlikti tokį „sugretinimo“ tyrimą Lietuvos savivaldybėse, kai buvo išskirtos trys savivaldybių grupės: labiau pažengusios, arba pirmaujančios, vidutinį lygį pasiekusios ir atsiliekančios. Efektyvumo kriterijų buvo daug – ir

socialinių darbuotojų kiekis, tenkantis klientams, ir socialinių paslaugų įvairovė, ir lėšų paskirstymas pagal poreikius. „Sugretinimo“ metodas yra priskiriamas Naujajai viešajai vadybai, kuri viešųjų paslaugų gavėjų pasitenkinimą teikiamomis paslaugomis išskiria kaip svarbiausią efektyvumo kriterijų. Taigi klientų pasitenkinimo paslaugomis tyrimai yra lemiami įvertinant kovą prieš socialinę atskirtį, tačiau Lietuvoje tokie tyrimai yra atliekami labai retai ir tik nedaugelyje organizacijų. Kaip tada galima efektyvesnė kova su socialine atskirtimi ir didesnis socialinis teisingumas?

Socialinio administravimo institucijoms taip pat yra aktualus visuotinės kokybės vadybos standartų, tokių kaip ISO 9000, prioritetas planavimas, kai neleidžiama susidaryti atsiliekančioms sritims ir laikomasi „globalaus biudžeto“, t. y. kai organizacijoms leidžiama lengviau perskirstyti lėšas ir taupyti pasikeitus aplinkybėms arba „pereiti“ iš vienu biudžetinių metų į kitus. Teko stebėti Šveicarijos Thuno savivaldybės „globalaus biudžeto“ formavimą, kuris leido šiai Šveicarijos savivaldybei tapti pirmaujančia finansų valdymo srityje. Viešojo administravimo srityje taip pat labai svarbu sumažinti vadinamuosius „transakcinius kaštus“, t. y. papildomas, pašalines kliūtis suteikiant paslaugas. Kaip žinia, netgi verslo srityje papildomas krūvis parduodant prekę yra įvairūs tarpininkai ir kiti dalykai, tiesiogiai nesusiję su pardavėjo ir pirkėjo santykiais. Juo daugiau tą santykį aptarnaujančio personalo – vadybininkų, teisininkų, kontrolierių, tuo produktas brangesnis, kitaip tariant, turi savo „perdavimo“ (arba „transakcinius“) kaštus. Viešajame administravime tas pats yra su viešųjų paslaugų teikimu. Didesnis nei būtina nukrypimas nuo tiesioginio paslaugos teikėjo ir gavėjo santykio ne tik padidina paslaugos kainą, kurią apmoka visi mokesčių mokėtojai, bet ir apsunkina paslaugos gavimą. Biurokratijos minimizavimas, viešųjų paslaugų prieinamumas ir suprantamumas yra tiesioginis, o kartais ir vienintelis būdas socialinėje atskirtyje atsідūrusiems asmenims. Jeigu norintys gauti socialinę pašalpą ar pradėti verslą turės pildyti aibę dokumentų, varstyti daugelio įstaigų kabinetų duris ir pasiklys teisinėje aplinkoje, tai dažnas to neatlaikys ir liks „prie savo suskilusios geldos“. Tas pats pasakytina apie „asimetrinę informaciją“, kuri reiškia, kad paslaugų teikėjas apie paslaugą dažniausiai turi daugiau informacijos negu gavėjas ir nebūtinai ja pasidalys su gavėju. Jeigu teikėjas nenorės dalytis informacija (o tai yra viešasis, t. y. atviras, sektorius), tai gali iškreipti paslaugų rinką ir atitolinti gavėją nuo paslaugos. 2007 m. Vilniaus ir Ukmergės savivaldybėse ištyrę savivaldybių ir nevyriausybinų organizacijų sąveiką, radome, kad Ukmergėje daugiau negu Vilniuje yra proteguojamųjų ir „lygesnių už lygius“ nevyriausybinų organizacijų, t. y. vienoms nevyriausybiniams organizacijoms suteikiama informacija apie naujus projektus ir kitas galimybes, o kitoms ne, jos diskriminuojamos (Guogis, Kacevičius, Stasiukynas 2009: 11–13). Tad apie kokį socialinį teisingumą galima kalbėti? Juo labiau kad visos tirtos nevyriausybines organizacijos dirbo socialinėje srityje. Šiuo metu pasaulyje už „asimetrinės informacijos“ darbus ekonomikos srityje suteikiama daugiausia Nobelio premijų. Ar Lietuvoje, šitame „švogerių krašte“, surinktume bent kelis mokslinius straipsnius šia tematika? Lietuvoje būtina plačiau taikyti ir „klientų pasitenkinimo“ tyrimus, kurie rodytų, kaip socialinio administravimo paslaugų gavėjai įvertina paslaugų kokybę. Įsibėgėjant XXI a. Lietuvoje ypač aktualu ir Naująją viešąją vadybą papildyti arba ir pakeisti jau minėtomis Naujojo viešojo valdymo vertybėmis.

Negalima teigti, kad nieko pozityvaus nedaroma Lietuvoje administruojant socialinę veiklą. Jau vien Socialinės paramos skyrių ir administravimo padalijimas į paslaugų organizatorius – savivaldybės darbuotojus ir teikėjus, kuriais gali būti ir nevyriausybines bei privačios organizacijos, – gerokai priartino paslaugų teikimą prie klientų. Tikriausiai ne veltui taip greitai atsirado ir išaugo tokių „modernių“ paslaugų ir namus teikimas. Šios paslaugos labai

reikalingos iš dalies arba visiškai nesugebantiems savimi pasirūpinti asmenims ir kitiems likimo nuskriaustiesiems.

Socialinio administravimo ir socialinių tyrimų gerinimas gali sumažinti socialinę atskirtį ir padėti pasiekti socialinę reintegraciją. Jeigu Lietuvoje socialinės reintegracijos lygiu, o ne išmokomis būtų matuojamas socialinės apsaugos efektyvumas, tai mes dabar būtume bent pusiaukelėje link vis dar egzistuojančio, nors ir apkarpyto, skandinaviškojo socialinio modelio. Nusiskundimų socialiniu teisingumu tokioje valstybėje irgi būtų gerokai mažiau.

IŠVADOS

1. Per pastaruosius tris dešimtmečius kapitalizmas gerokai padidino savo BVP rodiklius ir prasiplėtė geografiškai.

2. Šiuolaikinio kapitalizmo kilimui didelę reikšmę turėjo liberalizacijos, privatizacijos, globalizacijos ir Naujosios viešosios vadybos teorija bei praktika.

3. Net kapitalizmo kilimo laikotarpiu nesumažėjo socialinės problemos, ypač paastrėjo socialinė atskirtis. Globalizacija suskirstė visuomenę į „laimėtojus“ ir „pralaimėtojus“ ir paskatino glocalizaciją, kuri vadinamuosius „pralaimėtojus“ „įkalino“ dėl pajamų, išsilavinimo, kvalifikacijos, amžiaus, sveikatos ir įgalumo / neįgalumo skirtumų.

4. Dar kapitalizmo augimo laikotarpiu reišėsi sistemos kritikai; ypač kritiškos buvo postkeinsistų ir atsinaujinusių Švedijos socialdemokratų pozicijos ekonomikos bei socialinės politikos, taip pat tinklaveikos, socialinio konflikto, dramaturgijos ir postmodernizmo teorijos sociologijoje atžvilgiu.

5. 2008–2009 m. ekonominės krizės metu kapitalizmo kritika iškėlė radikalius mąstytojus, tokius kaip italų kairįjį sociologą Franco Berardi (Bifo), kuris susidėvėjusiai ir išsekusiai ekonominei kapitalizmo sistemai kaip alternatyvą pateikė žmogaus autonomijos idėją, o pačią vartotojišką ir alinančią sistemą siūlė atmesti. Įgyvendinti tokį radikalų kapitalizmo atmetimo planą būtų keblu dėl daugelio priežasčių, tad kur kas vaisingesnis būtų ne sistemos atmetimas, o jos „pataisymas“.

6. Taisant sistemą reikėtų atkreipti dėmesį į socialinį teisingumą ir socialinę reintegraciją, kuriuos įgyvendinti galima taikant naujoviškesnius socialinių mokslų tyrimų ir socialinio administravimo metodus.

7. Tarp efektyvesnių socialinių mokslų tyrimų reikia išskirti „tyrimą dalyvaujant“, „sugretinimo“ tyrimą, „klientų pasitenkinimo paslaugomis“ tyrimus.

8. Efektyviausi Naujosios viešosios vadybos metodai – kokybės vadybos užtikrinimo, prioritetinio planavimo, „globalaus biudžeto“. Viešajame administravime būtina sumažinti paslaugų suteikimo „transakcinius kaštus“ ir „asimetrinę informaciją“, kuri Lietuvoje įgijo grėsmingą masą.

9. Naująją viešąją vadybą galima papildyti arba pakeisti Naujojo viešojo valdymo metodais, kuriais remiantis valdymas nukreipiamas į pilietiškumą, demokratiją, aktyvesnę nevyriausybinį organizacijų veiklą, socialinės atskirties mažinimą, skaidrumą ir korupcijos naikinimą.

Literatūra

1. Berardi (Bifo), F. 2009. Išėjus iš ekonominės krizės slypi anapus ekonomikos. LUNI, Vilnius. Prieiga per internetą: www.luni.lt (žiūrėta 2009 08 26).
2. Bernotas, D.; Guogis, A. 2006. *Globalizacija, socialinė apsauga ir Baltijos šalys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla.
3. Domarkas, V. 2007. „Naujųjų viešojo administravimo raidos tendencijų kritinė analizė“, in *Naujoji viešoji vadyba*, red. A. Raipa. Kaunas: Technologija.
4. Draibe, S.; Riesco, M. 2009. “Social policy and development in Latin America”, *Social Policy and Development in Latin America* 8: 328–346.
5. Fukuyama, F. 1992. *The End of History and the Last Man*. London: Penguin.
6. Gray, A. 2006. *Apgaulinga viltis. Globalaus kapitalizmo iliuzija*. Vilnius: Vaga.
7. Guogis, A. 2009. „Ar norime, kad socialinio teisingumo Lietuvoje būtų daugiau?“, *Gairės* 3: 10–11.
8. Guogis, A.; Kacevičius, R.; Stasiukynas, A. 2009. “The problems of interaction between municipalities and non-governmental organizations in two Lithuanian municipalities: from social models point of view”, *Sociālo zinātņu vēstnesis (Social Sciences Bulletin)* 1: 7–17.
9. Haralambos, M.; Holborn, M.; Heald, R. 2000. *Sociology. Themes and Perspective*. London: Collins.
10. Hughes, M.; Kroehler, C.; Vander Zanden, J. 1999. *Sociology. The Core*. Boston: McGraw-Hill College.
11. Pollitt, C. 2009. “Bureaucracies remember, post-bureaucratic organizations forget?”, *Public Administration – an International Quarterly* 2: 198–218.
12. Poviliūnas, A. 2008a. “Participatory research in action”, in *Community Development – A European Challenge*, ed. R. Brake, U. Deller. Barbara Budrich Publishers.
13. Poviliūnas, A. 2008b. *Tyrimo dalyvaujant metodologijos taikymas kaimo plėtroje*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, sociologija (05 S). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
14. Raipa, A. 2007. „Naujoji viešoji vadyba‘ efektyvumo metodologijoje“, in *Naujoji viešoji vadyba*, red. A. Raipa. Kaunas: Technologija.
15. Riesco, M. 2009. “Latin America: a new developmental welfare state model in the making?”, *International Journal of Social Welfare* 4, 18–1: S22–S36.
16. Smalskys, V. 2007. „Naujosios viešosios vadybos‘ įgyvendinimo problemos kontinentinėje Europoje“, in *Naujoji viešoji vadyba*, red. A. Raipa. Kaunas: Technologija.
17. Sykes, R.; Palier, B.; Prior, P. 2001. *Globalization and European Welfare States. Challenges and Change*. New York: Palgrave.
18. Vaitkevičius, J. 2008. „Pokalbis su Arvydu Guogiu“, *Geo* 11: 54–55.

ARVYDAS GUOGIS

To refrain from capitalism or to improve it? The importance of equity during crisis

Summary

The article deals with the last decades' shift of the Western world to liberal capitalism values when the significance of privatization, liberalization, globalization and New Public Management has sufficiently risen. Earlier, such rather specific regions as the Nordic countries, Latin America, Eastern and Southern Asia had introduced many elements similar to the Anglo-Saxon experience. Many Eastern European countries, upon rejecting totalitarian regimes, in fact without compromises have chosen the path of Western liberal capitalism, although this way was hindered by communist heritage, corruption and clientelism. However, not everybody in the world agreed with such a change of the economic-social paradigm. Mostly in the West, the intellectual critics of the system appeared, representing modern economic, political, social and cultural-philosophical theories. The economic crisis of 2008–2010 shook the world and promoted a radical criticism of capitalism. One of such critics is the Italian left-wing sociologist Franco Berardi (Bifo) who considers the contemporary economic system as dead and only artificially stimulated. The real values, according to F. Berardi, must be not economic consumption and alienated work for satisfying one's needs, but spiritual and emotional values which can direct psychic energy towards the joy of life autonomous from capitalism. F. Berardi contrasts autonomy with the whole exhausted contemporary capitalist system which, in his opinion, does not have possibilities to expand.

The article deals with the issue of refraining from capitalism which, according to the author, is not fruitful, because it is possible to “improve” capitalism by imposing more equity (social justice). The author sees the biggest problem in society's division into “winners” and “losers” who have no relations at all. Capitalism creates not only globalization, which is useful to the “winners”, but also its antipode – glocalization – which imprisons a large part of population in geographically restricted social ghettos because of income, education, competence, age differences, illnesses and disability. The system's efficiency criterion, besides the well-known 3-E conception, should be the fourth E (equity), when it is necessary to pay attention to the problems of marginal groups. In order to reach social justice, it is necessary to implement new methods of social sciences, such as participatory research and benchmarking research. It is necessary to improve methods of public administration, first of all social administration methods, in order to provide efficiency for the benefit of social reintegration. It is necessary to diminish public administration “transaction costs” and “asymmetrical information”. Not only the well-known New Public Management methods, such as “quality management” or clients' satisfaction surveys, but also less known methods such as global budgeting or priority planning should be used. New Public Management should be expanded or timely changed by New Governance values which supplement or change economic calculation by civil participation, democracy, active non-governmental activities, transparency and absence of corruption, diminishing of social exclusion.

Key words: liberalization, capitalism, crisis, equity, new social research methods, new social administration methods